

Nelu Zugravu, *Ammianus Marcellinus și cultura violenței în secolul al IV-lea*, Editura Universității „Alexandru Ioan Cuza”, Iași, 2017, 292 p.

Înscriindu-se în sfera studiilor dedicate Antichității târzii, cartea exegetului ieșean Nelu Zugravu, *Ammianus Marcellinus și cultura violenței în secolul al IV-lea*, are ca subiect unul dintre aspectele importante care caracterizează lumea romană a secolului al IV-lea: violența și diversele ei forme de manifestare. Așa cum sugerează și titlul, principala sursă utilizată în analiza acestui fenomen complex o reprezintă textul lui Ammianus Marcellinus, *Res gestae* redactate în jurul anului 390. Cu rigurozitate, autorul volumului investighează diversele ipostaze ale violenței, apelând la o metodă de cercetare clasică, prin care sunt luate în considerare, în primul rând, informațiile oferite de textul istoriografului antic, corelate apoi cu cele obținute din alte izvoare contemporane, accentul fiind pus pe modul în care percepe, prezintă și explică Ammianus această latură a vieții romane. Toate formele de violență (fizică, psihică, verbală) prezente în paginile scriitorului latin sunt inventariate și examinate minuțios atât din punctul de vedere al raporturilor dintre cauze și efecte, al factorilor declanșatori ai agresiunilor, cât și al limbajului specific.

După o amplă *Introducere* (p. 9-30), în cadrul căreia sunt expuse și reperele metodologice utilizate în cercetare, istoricul ieșean ia în discuție terminologia folosită de Ammianus Marcellinus în desemnarea diverselor aspecte încadrate în registrul violenței (Capitolul I, *Terminologia violenței în Res gestae*, p. 31-35). Cuvintele inventariate sunt numeroase (34), iar conținutul lor semantic, cu nuanțe variate, reiese din echivalările în limba română care le însoțesc (e. g. printre sensurile cu care apare termenul *aerumna* în textul ammianeic se află: „chin”, „rău”, „suferință”, „flagel”, „nenorocire”, „nedreptate”, „necaz”, „durere”, „dezastru”, „daună” – p. 33). Pasajele care conțin vocabulele luate în discuție sunt redată în latină în notele de subsol ale capitolului. Ocurențele cele mai reduse, subliniază autorul, o au, surprinzător, substantivul *violentia* (folosit doar cu referire la brutalitățile războiului) și cuvintele care aparțin aceleiași familii lexicale (*violare*, *violentus*, *violenter*), pe când, cu o mai mare forță de sugestie, termenii latini cei mai intens utilizați aparțin domeniului politico-juridic și militar (e. g. *clades*, *aerumna*, *facinus*, *malum*).

În următoarele trei capitole, sunt tratate categoriile de violențe identificate în text: violența „legitimă”, în cadrul căreia măsurile coercitive și punitive sunt justificate și prevăzute de lege; cea „ilegitimă”, injustă, ilegală, care este rezultatul unor abuzuri, și violența „de frontieră” sau „de război”, care, în mod evident, este legată de ororile specifice conflictelor armate.

Capitolul al II-lea (*Ammianus Marcellinus și violența legitimă*, p. 37-96) abordează problematica diverselor forme de puniție, prevăzute de justiție în situații de încălcare a legii și de contestare a puterii suverane. Este observată și semnalată maniera tendențioasă în care Ammianus înfățișează uneori aplicarea actului de justiție, prezentând ca abuzuri modurile în care era anchetat cazul și aplicată pedeapsa, simpatizând cu făptuitorii și aprobând fapta. Cercetătorul modern identifică cinci categorii de infracțiuni sancționate legal prin violență. Prima dintre acestea este contestarea puterii imperiale și a ordinii publice, *crimen*

laesae maiestatis (p. 39-62), delict pe care Ammianus însuși îl dezaproba. Sunt trecute în revistă sancțiunile acordate în urma dovedirii faptei (de la decapitare la degradarea juridică prin proscriere/ exil/ *deportatio*), încărcătura lor politică, ideologică, simbolică fiind comentată de exeget și susținută de exemple excerptate din textul antic. O altă serie de agresivități legitime o reprezintă cea care sancționează *comportamentele imorale* (p. 63-75). În această categorie sunt încadrate delictive față de care însuși scriitorul latin își exprimă dezavuarea, precum: „depășirea nepermisă a competențelor” (p. 63), corupția, falsul, fraudă, minciuna, furtul, delapidarea, adulterul, răpirea etc., pentru care verdictele date erau, de cele mai multe ori, condamnarea la moarte (pedepsă aplicată în diverse moduri, unele de o mare cruzime), tortura, dar și încarcerarea, deportarea, destituirea. *Practicile subversive* (vrăjitorie, magie, divinație, consultarea horoscopului, necromanție etc.) reprezentau un alt tip de infracțiuni reprimite legal prin violență fizică (încarcerare, tortură, bătaia cu vergile, ucidere) sau degradare juridică ori economică (p. 75-85). Destabilizarea statului, provocată de revoltele populației fără motive îndreptățite, și faptele reprehensibile (jafuri, distrugerii, atacuri armate, crime etc.) ale „grupurilor socio-economice sau etnice revoltate” (p. 87) reprezintă delictive pentru care impunerea prin lege a unor măsuri punitive violente este considerată de autorul antic justificată (*Violențe provocate de seditiões citadine și latrocinia*, p. 86-89). Experiența de soldat, observă exegetul modern, îi permite lui Ammianus să recunoască și gravitatea unor fapte din mediul militar, precum dezertarea, trădarea, lașitatea în război, să le înfiereze și să se declare de acord cu pedepsirea lor în moduri care presupun diverse forme de violență (*fizică*, prin punere în lanțuri, tortură, mutilare, ucidere; *stigmatizare*, prin degradare, trecere într-o armă inferioară, devalorizarea decorațiilor; *demobilizare; degradare socială și juridică prin exil; degradare economică (Violențe în mediul militar*, p. 90-95).

Cel mai mult se insistă însă asupra violenței „ilegitime” (capitolul al III-lea: *Ammianus și violența „ilegitimă”*, p. 97-178), întrucât detaliile legate de aceasta constituie, așa cum precizează autorul volumului, indicii asupra modului în care istoriograful latin înțelege ideea de violență și fenomenele ei caracteristice. Remarcând că „*violența de acest tip este întotdeauna rezultatul unui exces la nivel individual, colectiv, instituțional*”, istoricul modern urmărește palierele pe care se manifestă diversele tipuri de violență (politic, juridic, religios, cultural, individual, colectiv, instituțional etc.). În fiecare subcapitol, sunt analizate amănunțit sursele, factorii generatori, formele de manifestare și contextul în care se desfășoară acestea. *Violențele în registrul juridic și politico-social* (p. 98-143) sunt rezultate ale depășirii limitelor justiției de către reprezentanți ai puterii: împărații și membrii familiei imperiale; *homines novi* – parveniții, ajunși în poziții de decizie prin diverse subterfugii și prin jocul hazardului; „*clica palatului*” (*Palatina cohors*); „*turma de eunuci*” (*coetus spadonum*) (p. 121); judecătorii înșiși. Faptele reprobabile denunțate de Ammianus Marcellinus, printre care se numără nerespectarea prevederilor legale, ignorarea voită a procedurilor specifice actului de justiție, desfășurarea cu brutalitate a anchetei, ascunderea adevărului, rostirea și aplicarea unor sentințe indistinct, fără a se ține seama de diferențele de gravitate a faptelor, acordarea unor pedepse prea severe, condamnarea pe nedrept sau fără judecată etc., reprezintă abuzuri care duc la agresivități de toate

tipurile (de la cele fizice, psihice la cele verbale). Observațiile autorului volumului sunt susținute de un mare număr de exemple din *Res gestae*, analizate și comentate. Nici domeniul religios nu este lipsit de manifestări ale violenței (p. 144-162). Se insistă asupra modului în care prezintă Ammianus disputele între creștini și conflictele dintre păgâni și creștini, agresiunile care predomină aici fiind cele simbolice. Este analizată, de asemenea, perspectiva din care sunt înfățișate exemple de violențe aparținând registrului economic, cum ar fi măsurile fiscale „neinspirate” (p. 165) sau „vexațiunile economice și fiscale insuportabile” (p. 169), care au dus la proteste și reacții vehemente din partea populației, reprimare cu brutalitate de autorități. Un alt mediu în care violența se manifestă din plin îl reprezintă cel militar, soldații fiind descriși în istoriografia Antichității târzii ca trufași, brutali, versatili, corupți, arogându-și prerogativa de a alege împărați. Examinând cu atenție atitudinea lui Ammianus Marcellinus față de acest aspect, cercetătorul modern constată că abuzurile săvârșite de armată, mai ales asupra populației civile, sunt blamate de fostul soldat roman, care distinge și câteva cauze care au determinat un astfel de comportament („slăbirea disciplinei”, lipsa de activitate, „arogața” comandanților, „neplata soldelor”, „lipsa de devoțiune față de împărați legitimi” etc. (p. 174-175).

Ultimul capitol, al patrulea, al volumului este dedicat studierii modului în care este preceptută și redată de autorul latin cea mai cruntă, brutală și sângeroasă formă de manifestare a violenței: *Ammianus Marcellinus și violența de război* („de frontieră”) (p. 181-212). Este remarcat „realismul crud, uneori șocant” (p. 183) al pasajelor în care sunt descrise ororile războiului, rezultat din «maniera „fotografică”» în care sunt înfățișate confruntările (p. 184), din „relatarea credibilă a amplitudinii dezastrelor” (p. 185), din „veridicitatea descrierii unor gesturi și comportamente abominabile” (p. 185). Exegetul ieșean se întreabă, alături de alți cercetători moderni, dacă nu cumva șocul resimțit în urma experiențelor personale pe câmpul de luptă, generând ceea ce în psihiatria modernă se numește sindrom de stres post-traumatic, și-ar fi pus amprenta asupra scriiturii istoriografului antic.

Ultima secvență a cărții este rezervată concluziilor autorului, care observă în *Res gestae* reflectarea percepției lui Ammianus asupra unei epoci caracterizate de o adevărată „cultură a violenței” (*Încheiere: cultura violenței*, p. 213-239).

Volumul are la sfârșit o listă a edițiilor de izvoare folosite (p. 241-251), un rezumat în limba franceză (p. 253-277), *Indice de persoane* (p. 279-288) și *Indice de locuri și populații* (p. 289-292).

Chiar dacă în ultimii ani Antichitatea târzie a suscitât un interes din ce în ce mai mare din partea cercetătorilor, cartea profesorului Nelu Zugravu, bazată pe o analiză profundă și riguros documentată a realităților secolului al IV-lea, este prima contribuție dedicată exclusiv analizării unui subiect atât de complex ca cel al violenței în opera ultimului istoric păgân de limbă latină – Ammianus Marcellinus.

Claudia TĂRNĂUCEANU*

---

* Claudia TĂRNĂUCEANU: Centrul de Studii Clasice și Creștine, Facultatea de Litere, Universitatea „Alexandru Ioan Cuza” din Iași; e-mail: dorinaclaudia@yahoo.com.